

Udiak H.I.

Drohobych I. Franko State Pedagogical University

THE PECULIARITIES OF THE VERBALIZATION OF EMOTIONS BY MEANS OF SOMATIC PHRASEOLOGISMS (IN TERMS OF JOANNE KATHLEEN ROWLING WORKS)

Summary

The article is devoted to the characteristic features of verbalizing emotions by means of phraseological units with body part components. Their role in Joanne Kathleen Rowling's writing style has been analysed. The author shows how ideographic, communicative and pragmatic functions of the examined phraseologisms are realised in the works by the British writer. The key role of phraseological units in the verbalization of characters' emotions in the works about Harry Potter has been demonstrated. The author emphasizes the significance of emotive phraseological units for creating a complete psychological portrait of J. K. Rowling's characters.

Keywords: phraseologism, somatism, J.K. Rowling, verbalization, emotions.

УДК 81'367.625

ВИДОВА НЕОДНОРІДНІСТЬ ВЕРБАЛЬНИХ БАГАТОЗНАЧНИХ ДІЄСЛІВ

Чубань Т.В., Левченко Т.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті виділено основні аспекти дослідження перфективації багатозначних дієслів у сучасній українській мові, досліджено питання про значення спостереження над дієсловом при вивченні української мови. Описано параметри перфективації багатозначних дієслів. Виділено та охарактеризовано лексико-семантичні групи парновидових і одновидових вербальних багатозначних дієслів української мови, що мають свої особливості у сполучуваності з префіксами як реалізаторами словотвірної-граматичної та граматичної функції. Описано основні типи співвідношень між парновидовими й одновидовими лексико-семантичними варіантами багатозначних дієслів. Обґрунтовано підтверджено прикладами.

Ключові слова: дієслово, вид, багатозначні дієслова, відіменні дієслова, парновидові вербальні багатозначні дієслова, одновидові вербальні багатозначні дієслова, видові особливості, перфективація.

Лінгвістична підготовка вчителів і викладачів української мови передбачає вивчення такого навчального курсу, як сучасна українська літературна мова. Важливим є зміст навчального матеріалу, який вміщує традиційні відомості і новітні досягнення у філології. Серед основних питань морфології, які вивчають студенти філологічних факультетів, – питання про специфіку вираження самостійних та похідних категорій дієсловами сучасної української літературної мови. Категорії часу, способу, виду дієслова здавна привертала і продовжують привертати увагу дослідників. Про це свідчать численні наукові праці, в яких запропоновано різні тлумачення теоретичних засад цих категорій (Виноградов В. В., Маслов Ю. С., Бондарко А. В., Русанівський В. М., Вихованець І. Р. та інші), а також праці прикладного характеру, присвячені передусім практичним питанням формування видових кореляцій (Городенська К. Г. [3], Тихонов А. Н. [8] та інші).

Сучасний стан розвитку морфології тісно пов'язаний з ідеєю про необхідність аналізу внутрішньої структури власне-дієслівних категорій, зокрема категорії виду як основної загальнодієслівної категорії.

Вчення про аспектологію, як галузь мовознавства, почало формуватися значно пізніше, ніж, наприклад, морфологія і синтаксис, але воно має вже досить сталу систему базових понять, відображену в теоретичних працях і підручниках.

Перед викладачами української мови є сьогодні завдання у процесі вивчення українського дієслова не тільки виявляти знання граматичних правил і граматичних парадигм, а й ознайомлювати з видовою структурою вербальних дієслів та видовими кореляціями відіменних дієслів, виявом похідних граматичних категорій дієслів.

Вербальні дієслова функціонують як назви трьох ономазіологічних сутностей, а саме як назви дій, процесів, станів. Дієслова із значенням дії становлять домінуючу дієслівної системи. Вони позначають діяльність, яка породжується людиною. Саме тому ядро вербальних дієслів формують дієслова конкретної фізичної дії, що належать до лексико-семантичної групи із значенням творення, різних видів діяльності (напр.: *будувати, пекти, варити, жати, кувати, ліпити, молоти, м'яти, пряти, терти, сіяти, строчити, шити* й ін.) та лексико-семантичної групи дієслів, що вказують на спрямування дії на відповідний об'єкт переважно з метою його

зниження (напр.: *бити, гризти, дерти, різати, топтати, тиснути, щербити* й ін.). Категорія виду характерна для всіх вербальних дієслів. Залежно від особливостей її реалізації вони поділяються на три основних групи.

1. Непарновидові, або неспіввідносні за видовою ознакою дієслова, які в свою чергу поділяються на дві підгрупи: 1) дієслова, що виражають тільки значення недокожаного виду, або одновидові дієслова недокожаного виду; 2) дієслова, які вживаються лише із значенням докожаного виду, або одновидові дієслова докожаного виду.

2. Парновидові, або співвідносні за видовою ознакою в межах видової пари дієслова.

3. Двовидові дієслова.

Видова непарність є визначальною рисою видової структури вербальних дієслів у сучасній українській мові. Її виявляють дві категорії дієслів: 1) безпрефіксні вербальні дієслова недокожаного виду, які не можуть формувати перфективних видових кореляцій; 2) префіксальні вербальні дієслова докожаного виду, що не мають імперфективних відповідників. Залежно від цього вони поділяються на одновидові вербальні дієслова недокожаного виду та одновидові вербальні дієслова докожаного виду.

Постановка проблеми. За відношенням до категорії виду дієслова поділяються на одновидові, парновидові та двовидові. З цим поділом можна було б погодитися, якби всі дієслова були однозначними, виражали б одне лексичне значення. Оскільки переважна більшість дієслів сучасної української мови є багатозначними, а їхня здатність утворювати префіксальні відповідники докожаного виду ставиться в пряму залежність від лексичного значення, а саме від спрямованості вираженої дієсловом дії до своєї внутрішньої межі, то кваліфікація багатозначного дієслова як парновидового означає, що в межах усіх своїх лексичних значень (лексико-семантичних варіантів – ЛСВ) воно має префіксальні кореляти докожаного виду. Але насправді це не так. На рівні одного, рідше кількох ЛСВ багатозначне дієслово здатне корелювати за видом, тоді як решта лексичних значень унеможлиблює формування видових пар. Поєднання в одній дієслівній лексемі парних і непарних за видовою ознакою ЛСВ лінгвісти трактують або як видову неоднорідність багатозначного дієслова, або як часткову видову співвіднесеність ЛСВ дієслова.

Аналіз основних досліджень. У працях «Словотвірна структура слова» (автори: Городенська К. Г., Кравченко М. В.), «Дієслівні категорії в синтагматичі і парадигматичі» (автор: Загнітко А. П.) та статтях Городенської К. Г. «Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення» і «Видові протиставлення в системі сучасних дієслів» описано особливості українського дієслова, видову структуру вербальних дієслів та видові кореляції відіменних дієслів, видотворення у системі багатозначних дієслів, вияв похідних граматичних категорій дієслів.

Мета статті: встановити типи співвідношень між парновидовими ЛСВ й одновидовими у багатозначних дієслів сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу. Загал вербальних дієслів належить до багатозначних, одно- та двозначні становлять меншість. Співвідношення

між парновидовими ЛСВ у багатозначних дієслів різне. Воно залежить від граничності/неграничності їх значень. Обстеження всього масиву багатозначних вербальних дієслів (три і більше лексичних значень) за цим семантичним критерієм дало змогу встановити основні типи співвідношень між парновидовими й одновидовими ЛСВ багатозначних дієслів.

1. Усі ЛСВ багатозначного дієслова мають неграничний характер. Через що всі вони непарні за видовою ознакою. Такі багатозначні дієслова є одно видовими дієсловами недокожаного виду в межах всіх своїх лексичних значень. До них належать всі багатозначні дієслова із значенням звучання, звукового вияву, різноспрямованого руху, а також частина дієслів мовлення.

2. Тільки одне лексичне значення багатозначного дієслова має граничний характер. У дієслів на позначення дій таким найчастіше буває пряме значення. Лише в межах цього значення багатозначне дієслово є парно видовим, на рівні інших лексичних значень воно має статус одновидового дієслова недокожаного виду. Так, наприклад, у п'ятизначного дієслова *шити* граничним є пряме значення виготовляти одяг, взуття і т. ін., з'єднуючи його частини нитками, на основі якого воно співвідноситься з докожаном корелятом пошити, утвореним за допомогою префікса по-. Решта його значень виражає такі дії, які не спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі, що унеможлиблює видові кореляції дієслова *шити* на рівні цих неграничних лексичних значень, зокрема таких, як: 1) скріплювати, з'єднувати ниткою за допомогою голки частини чого-небудь (чиєсь постійне професійне заняття), напр.: *Набрала я додому роботи, сиджу та шию* (І. Нечуй-Левицький); 2) вишивати, розшивати що-небудь, напр.: *Настя шила й очей не підводила. Їй здавалося, що вона вистеляє тими квітками та рушниками стежку до своєї долі. Вишивала вона червону квітку* (І. Нечуй-Левицький); 3) замовляти, виготовляти одяг, взуття де-небудь, у когось, напр.: *Шити в ательє; Шити в кравчині*; 4) виготовляти щось (зошити, книжки і т. ін.), скріплюючи його частини нитками, дротом, напр.: *Шити журнал*; прикріплювати, скріплювати дошки цвяхами, шпонами, напр.: *Шити шалівку*. Отже, у видовій структурі п'ятизначного дієслова *шити* виділяється один парновидовий ЛСВ і чотири одновидових ЛСВ абсолютного недокожаного виду.

Аналогічна видова неоднорідність характерна і для чотиризначного вербального дієслова *прати*, що виражає конкретну фізичну дію, спрямовану на предмет. Лише в межах свого першого ЛСВ, який представляє пряме лексичне значення, воно вступає у видову кореляцію з дієсловом *попрати*, пор.: *Дівчата перуть собі хустя* (Леся Українка). Інші три ЛСВ цього дієслова, два з яких передає переносні значення, а один – розмовне, непарні за видовою ознакою. Одновидовим дієсловом *прати* є тоді, коли воно виражає значення лити, періщити. Видова неспіввіднесеність дієслів на рівні переносних значень зумовлена тим, що, розвинувшись на основі прямих значень, вони втрачають властиву останнім граничність дій.

3. Два і більше ЛСВ багатозначного дієслова мають граничний характер. У межах цих значень

воно формує пари за допомогою того самого префікса або різних префіксів. Видова структура таких багатозначних дієслів характеризується переважанням парновидових ЛСВ над одновидовими. Так, наприклад, п'ятизначне дієслово *м'яти* співвідноситься за видовою ознакою на рівні чотирьох своїх ЛСВ, причому для кожного з них відповідник доданого виду утворюється за допомогою спільного перфективного засобу – префікса *по-*. Серед парновидових ті ЛСВ, які виражають дії, що можуть досягти своєї внутрішньої межі.

Асиметричним є співвідношення між парновидовими і неспіввідносними за видовою ознакою ЛСВ шестизначного вербального дієслова *писати*, тому що на базі чотирьох з них воно формує видові пари з дієсловом доданого виду *написати*. До них належать ЛСВ, які виражають граничні дії, а саме: 1) зображувати рукою на папері або іншому матеріалі графічні знаки, пор.: *А писав Йосип – куди краще від самого дяка... папір наче калачиками устеле, – літери рівні, круглі* (Панас Мирний); 2) повідомляти про що-небудь письмово або у пресі, звертатися до кого-небудь письмово, надсилати комусь листа, пор.: *Ви даєте мені слово, що не писатимете про те, що побачите й почувете тут* (Ю. Смолич); 3) складати і записувати який-небудь текст, пор.: *Я був весь у полоні любові до чудесного Далекого Сходу і сценарій писав з великим натхненням* (О.Довженко); 4) створювати твір живопису, пор.: *Тепер він увесь час і сили віддавав автопортретам: писав себе і в мундирі, і в сюртуку, і в білому, в чорному кашкеті*. Два ЛСВ дієслова *писати* виражають дії, які не передбачають досягнення своєї внутрішньої межі, тому вони є одновидовими. Це стосується значень володіти письмом якої-небудь мови (напр.: *читати й писати по-українськи*) та займатися літературною діяльністю, бути письменником.

Видова структура шестизначного вербального дієслова *мазати* характеризується не лише переважанням парновидових ЛСВ над одновидовими, а й тим, що воно співвідноситься з різними префіксальними відповідниками доданого виду не тільки на рівні кожного ЛСВ, а й у межах того самого ЛСВ. Як виразник граничного лексичного значення покривати шаром чогось рідкого, липкого або жирного (з лікувальною, захисною та іншою метою) дієслово *мазати* співвідноситься з двома доданими відповідниками – дієсловами *помазати* і *намазати*, але вони не є рівноправними, взаємозамінними. Їх вживання залежить від лексичної сполучуваності дієслова *мазати*. Значно ширший лексико-семантичний контекст у корелята доданого виду *помазати*, пор.: *мазати – помазати (хліб маслом)*. Напр.: *Перше я мазала руку йодом і мочила в солоній воді...* (Леся Українка). Видова форма *намазати* використовується в обмеженому лексико-семантичному контексті дієслова *мазати*, бо префікс *на-* не може повністю втратити своє локативне значення, пор.: *мазати – намазати (печатку чорнилом), мазати – намазати (губи помадою)* і под.

На основі розмовного значення робити що-небудь брудним, нечистим, яке також має граничний характер, дієслово *мазати* формує

видову пару з іншим перфективним корелятом – дієсловом *замазати*, пор.: *Діти мажуть брудом одяг – Діти замазали брудом одяг. У межах трьох лексичного значення – промакуватися під час стріляння, у грі тощо, яке має формальний відтінок, дієслово *мазати* також має свій відповідник доданого виду – дієслово *промазати*, напр.: *От і промазав, – докірливо буркнув Марко Іванович. – Як і завжди мажеш. Хіба пухляк мисливець б'є всидячку?* (Я. Баш).*

Усі ЛСВ багатозначного дієслова виражають дії, які спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі, що забезпечує такому дієслову повну видову співвіднесеність, тобто участь всіх його ЛСВ у видових протиставленнях. Слід зауважити, що багатозначних дієслів з парновидовими ЛСВ у дієслівній системі сучасної української мови порівняно небагато, тому що їх ЛСВ здебільшого представляють різні, а не однакові типи лексичних значень, які розрізняються за семантичною ознакою граничності/неграничності дії, а також за іншими ознаками, зокрема за стилістичними характеристиками, ступенем поширеності, що більшою або меншою мірою впливає на їх видову співвіднесеність. Якщо парні та непарні за видовою ознакою однозначні вербальні дієслова є здебільшого дієсловами тієї самої лексико-семантичної групи, то парновидові багатозначні дієслова такої послідовності не виявляють: з двох дієслів, що належать до однієї лексико-семантичної групи, одне має всі парновидові, а інші – парновидові й одновидові ЛСВ. Це зумовлено тим, що їх належність до відповідної лексико-семантичної групи визначається за одним-двома спільними лексичними значеннями, а не за всіма значеннями, повний збіг яких трапляється рідко.

Багатозначні вербальні й відіменні дієслова корелюють за видовою ознакою на рівні всіх своїх ЛСВ рідко. Для них характерна часткова видова співвіднесеність, або видова неоднорідність ЛСВ, суть якої полягає в поєднанні парновидових та одновидових ЛСВ. Видова неоднорідність ширше виявляється у вербальних дієсловах, тому що більшість з них, на відміну від відіменних, є багатозначними дієсловами. У багатозначних вербальних і відіменних дієслів різні співвідношення між парновидовими й одновидовими ЛСВ: у вербальних парновидові ЛСВ переважають над одновидовими, у відіменних – навпаки.

Двозначним вербальним дієсловом, на противагу двозначним відіменним, не властива видова неоднорідність ЛСВ. Вони бувають або парновидовими, або одновидовими на рівні обох своїх ЛСВ.

Висновки. Отже, повну видову корелятивність можуть мати лише деякі багатозначні дієслова з різних лексико-семантичних груп, а не всі дієслова якоїсь лексико-семантичної групи. Усі лексико-семантичні варіанти багатозначного дієслова виражають дії, які спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі, що забезпечує такому дієслову повну видову співвіднесеність.

У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження засобів видотворення у системі парновидових багатозначних дієслів.

Список літератури:

1. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова / К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1981. – 199 с.
2. Городенська К. Г. Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики: зб. наук. праць. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 116-119.
3. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К. Г. Городенська // Слово. Стиль. Норма: зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 118-121.
4. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 132 с.
5. Овчіннікова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. І. Овчіннікова – К., 1993. – 23 с.
6. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Радянська школа, 1977. – 55 с.
7. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.
8. Тихонов А. Н. Глаголы с чистовидовыми приставками в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. Н. Тихонов. – М., 1963. – 20 с.

Чубань Т.В., Левченко Т.Н.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ВИДОВАЯ НЕОДНОРОДНОСТЬ ВЕРБАЛЬНЫХ МНОГОЗНАЧНЫХ ГЛАГОЛОВ

Аннотация

В статье выделены основные аспекты исследования перфективации многозначных глаголов в современном украинском языке, исследован вопрос о значении наблюдения над глаголом при изучении украинского языка. Описано параметры перфективации многозначных глаголов. Выделено и охарактеризовано лексико-семантические группы парновидовых и одновидовых вербальных многозначных глаголов украинского языка, которые имеют свои особенности в соединении с приставками как реализаторами словообразовательно-грамматической и грамматической функции. Описаны основные типы соотношений между парновидовыми и одновидовыми лексико-семантическими вариантами многозначных глаголов. Выводы подтверждены примерами.

Ключевые слова: глагол, вид, многозначные глаголы, отименные глаголы, парновидовые вербальные многозначные глаголы, одновидовые вербальные многозначные глаголы, видовые особенности, перфективация.

Chuban T.V., Levchenko T.N.

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

SPECIFIC INHOMOGENEITY OF VERBAL POLYSEMIC VERBS

Summary

The article is devoted to the question of main aspects of the research of perfectivation of polysemic verbs in modern Ukrainian language, the significance of observation on the verb during the studying of Ukrainian language. Parameters of perfectivation of polysemic verbs were described. There were allocated and characterized lexical and semantic groups of bi-species and single-species verbal polysemic verbs of Ukrainian language, which have their own peculiarities in combination with annexes as implementers of wordbuilding-grammatical and grammatical functions. Main types of interrelation between bi-species and single-species lexical and semantic variants of polysemic verbs were described. Conclusions are confirmed in examples.

Keywords: verb, species, polysemic verbs, on-substantive verbs, bi-species verbal polysemic verbs, single-species verbal polysemic verbs, specific features, perfectivation.